

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grucenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Гриценко, Г. (2025). Концептуальні погляди українських та польських істориків міжвоєнного періоду на унійну церкву. *Українські історичні студії*, 17(59), 100–111. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.11>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ НА УНІЙНУ ЦЕРКВУ

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз концептуальних поглядів української та польської історіографії на історичну необхідність, покликання, особливості становлення унійної церкви. **Методологія дослідження** ґрунтується на методах історичного аналізу та порівняння. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше проаналізовано концепції українських та польських істориків щодо значення унійної церкви для України та європейського регіону. **Висновки.** Отже, концептуальні погляди українського унізнавства міжвоєнного періоду зумовлювалися потребою віднайдення греко-католицькій церкві чільного та рівноправного місця в конфесійно-політичному українському та європейському просторі. Українською історіографією міжвоєнного періоду заманіфестовані концепції, що унійна церква сприяла збереженню української національно-культурної та релігійно-церковної ідентичності і слугувала надійним помостом між православним Сходом і католицьким Заходом. Українська греко-католицька церква як вагомий націєтворчий чинник стала вагомою перешкодою для реалізації політичних планів московії – інкорпорації українських територій та знищення української самобутності та ідентичності. Становлення унійної церкви науковці представляли як тривалий релігійно-культурний процес, тісно пов'язаний з особливостями християнізації українських територій та геополітичного розташування країни. Дослідники відстоювали концепції рівноправності західних та візантійських впливів та незалежний, унійний характер української церкви від самих початків запровадження християнства в Русі-Україні. Саме історичні обставини, на погляд українських науковців, зумовили поступове перетворення унійної церкви із засобу окатоличення та колонізації українського етносу в інституцію національного відродження, церковна ієрархія протягом століть намагалася стійко зберегти східну обрядовість і таким чином зберігала національну самобутність. Поступово унійна церква глибоко пустила коріння в український соціум і стала церквою національною.

Концептуальні погляди польських учених на історію унійної церкви зумовлювалися тогочасними неоднозначними міжконфесійними відносинами у відновленій державі та загостренням тогочасних польсько-українських конфліктів. Науковці намагались розглянути доцільність та історію унійної церкви з огляду на етнополітичні інтереси давньої Речі Посполитої та детально аналізуючи тогочасні міжнародні обставини, особливо з агресивною інтервенційною політикою московії. Частина дослідників вважала, що унійна церква запроваджувалася за ініціативою Ватикану без чіткої державної необхідності. Вони оцінювали унійну конфесію як невдалий спосіб синтезу Заходу і Сходу у церкві та вагомою перешкодою проникнення римо-католицизму аж до Уралу. На їхнє переконання, утвердження унійної церкви в Речі Посполитій зумовило зближення польського соціуму зі Сходом, що відривало державу від західної цивілізації. Греко-католицька церква, на думку науковців, сформувала суттєві відмінності у культурних, національних, громадських відносинах між поляками та українцями і саме ці

відмінності перешикоджали мирному співіснуванню обидвох народів. Інша частина дослідників акцентувала на тому, що становлення унійної церкви було історичною необхідністю, оскільки для інтересів Польщі шкідливою була залежність української церкви від Царгородського і Московського патріархату. Після укладення Вічного миру 1686 р. унійна церква стала єдиним способом сепарації української церкви від росії та зближувала український народ з польською спільнотою.

Ключові слова: унійна церква, польська та українська історіографія, унієнавство, Річ Посполита.

Svitlana BILA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Halyna HRYTSENKO

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Bila, S., & Hrytsenko, H. (2025). Kontseptualni pohliady ukrainskykh ta polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu na uniinu tserkvu [Conceptual views of Ukrainian and Polish historians of the interwar period on the Union Church]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59). 100–111. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.17/59.11> [in Ukrainian].

CONCEPTUAL VIEWS OF UKRAINIAN AND POLISH HISTORIANS OF THE INTERWAR PERIOD ON THE UNION CHURCH

Summary. *The purpose of the research is to analyze the conceptual views of Ukrainian and Polish historiography on the historical necessity, vocation, and peculiarities of the formation of the Union Church. The research methodology is based on methods of historical analysis and comparison. The scientific novelty is that for the first time the concepts of Ukrainian and Polish historians regarding the importance of the Union Church for Ukraine and the European region have been analyzed. Conclusions.* So, the conceptual views of Ukrainian unism in the interwar period were determined by the need to find a prominent and equal place for the Greek Catholic Church in the confessional-political Ukrainian and European space. Ukrainian historiography of the interwar period for the manifested concept that the Union Church contributed to the preservation of Ukrainian national-cultural and religious-church identity, and served as a reliable bridge between the Orthodox East and the Catholic West. The Ukrainian Greek Catholic Church, as a significant nation-building factor, has become a significant obstacle to the implementation of Moscow's political plans – the incorporation of Ukrainian territories and the destruction of Ukrainian identity and identity. Scientists presented the formation of the Union Church as a long religious and cultural process, closely related to the features of the Christianization of Ukrainian territories and the geopolitical location of the country. Researchers defended the concept of equality of Western and Byzantine influences and the independent, union character of the Ukrainian church from the very beginning of the introduction of Christianity in Rus-Ukraine. It is the historical circumstances, in the opinion of Ukrainian scientists, that led to the gradual transformation of the Union Church from a means of Catholicization and Polonization of the Ukrainian ethnic group into an institution of national revival, the church hierarchy over the centuries tried to steadfastly preserve Eastern rites and thus preserve national identity. Gradually, the union church took deep roots in Ukrainian society and became a national church.

The conceptual views of Polish scholars on the history of the Union Church were determined by the then ambiguous inter-religious relations in the restored state and the exacerbation of Polish-national conflicts at that time. Scholars tried to consider the expediency and history of the union church in view of the ethno-political interests of the former Polish-Lithuanian Commonwealth and by analyzing in detail the contemporary international circumstances, especially with Moscow's aggressive interventionist policy. Some researchers believed that the union church was introduced at the initiative of the Vatican without a clear state necessity. They assessed the union confession as an unsuccessful method of synthesis of the West and the East in the church and a significant obstacle to the penetration of Roman Catholicism as far as the Urals. According to

them, the establishment of the Union Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth led to the rapprochement of Polish society with the East, which separated the state from Western civilization. According to scientists, the Greek Catholic Church created significant differences in cultural, national, public relations between Poles and Ukrainians, and it was these differences that prevented the peaceful coexistence of both peoples. Another part of the researchers emphasized that the formation of the union church was a historical necessity, since the dependence of the Ukrainian church on the Tsargorod and Moscow patriarchates was harmful to the interests of Poland. After concluding the Eternal Peace in 1686 the union church became the only way to separate the Ukrainian church from Russia and brought the Ukrainian people closer to the Polish community.

Key words: *Union Church, Polish and Ukrainian historiography, Unionism, Commonwealth of Nations.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України першочерговими завданнями історичної науки є пошуки шляхів та інституцій, що здатні реалізувати потужний розвиток української національної ідеї, формувати національну єдність та утверджувати Україну як рівноправного члена європейського простору. Власне, українські дослідники-унієзнавці міжвоєнного періоду намагалися обґрунтувати концепцію про те, що навіть в умовах бездержавності унійна церква здатна зберігати українську національну ідентичність та акцентували на тому, що європейські впливи на українську релігійну культуру розпочалися одночасно з процесами християнізації, підкреслювали, що греко-католицька церква мала стати надійним помостом між Сходом та Заходом, між Візантією та Римом. Актуальним є також аналіз унієзнавчого дискурсу польської історіографії, оскільки саме польські дослідники в умовах національного піднесення та відновлення Польської держави активно дискутували щодо наслідків унійних процесів та відповідності греко-католицької церкви державним інтересам Речі Посполитої з огляду на багатотисячову агресивну політику московії. Тому важливим є дослідження концептуальних поглядів української та польської історіографій щодо розгляду питання про покликання та значення унійної церкви для українства та європейського регіону.

Мета дослідження – проаналізувати концептуальні погляди української та польської історіографії на історичну необхідність, покликання, особливості становлення унійної церкви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості розвитку польських унієзнавчих студій міжвоєнного періоду проаналізовані у розвідках М. Папежинської-Турек та Т. Хинчевської-Генель (Papieżynska-Turek, 1992; Chynchewska-Hennel, 1994; 1996). Дослідниці зацентрували на розбіжностях у концептуальних поглядах польських учених на оцінку значення унії.

Унієзнавчі дослідження української церковної історіографії міжвоєнного Львова частково проаналізовані у розвідках Л. Тиміш (Тиміш, 2001; 2000; 2003). Заслугою науковиці є детальний аналіз унієзнавчих студій професора М. Чубатого та концепцій істориків церкви щодо Берестейської унії 1596 р. (Тиміш, Наукові семінари..., 2001; Концепції церковної..., 2013). Аналіз української та польської історіографії зазначеного періоду про перебіг та наслідки унійних процесів у західних єпархіях Київської митрополії розкриті у статтях С. Білої (Біла, 2005; 2008). Дослідниця проаналізувала внесок польських істориків у дослідження проблеми етнополітичних інтересів Речі Посполитої щодо поширення унії у регіоні (Біла, 2019).

У міжвоєнний період в умовах поразки національної революції і новітнього розділення українських територій країнами-сусідами в Галичині активізувалися дослідження з історії унійної церкви як світськими істориками, так і церковною історіографією. Українські науковці державницького напрямку акцентували на позитивному значенні унійної церкви і досліджували її як автентичний національний і політичний осередок українства, як інституцію, яка здатна об'єднати східних та західних українців (Дорошенко, 1940; Липинський, 1933; Томашівський, 1932; 1929).

Дослідження історії унійної церкви зумовлювалися і впливом так званої цивілізаційної дискусії про значення візантизму й латинства в житті церкви та українського соціуму, можливостями збереження етноконфесійної ідентичності, неоромантичними концепціями про самодостатність української нації на основі поєднання геокультурного східного і західного дискурсу (Яковенко, 2002; Потульницький, 2002). На думку В. Липинського, унійна церква гармонізувала східні та західні культурні впливи і протягом XVIII–XIX століть сформувала національну відпирність та національну творчість (Липинський, 1933: 67).

У міжвоєнній Галичині жвавіми були дискусії в церковній та світській історіографії і щодо місії унійної церкви в Україні і в цілому східноєвропейському просторі (Тиміш, 2013: 69–72). Саме світськими істориками, зокрема М. Андрусяком, була обґрунтована концепція про те, що змагання Риму і Візантії за вплив на українську церкву активно відбувалися ще з княжої доби та про об'єктивні національно-захисні чинники становлення української греко-католицької церкви у Галичині на початку XVIII ст. та її визначальну роль у національному відродженні українського народу, збереженні національної ідентичності (ЦДІАУЛ, ф. 388, оп. 1, спр. 6, арк. 1–50; ф. 684, оп. 1, спр. 1628, арк. 1–53; Andrusiak, 1934). Так, дослідник аргументовано доводив, що протягом XVIII–XIX століть галицьке греко-католицьке духовенство, на відміну від православних священників Наддніпрянщини, зближалося з українським народом, намагалося промовляти до мирян рідною мовою, а це було яскравим свідченням національної окремішності (Андрусак, 1932; 325–326).

Д. Дорошенко акцентував, що унійна церква мала забезпечити собі легітимний статус у Речі Посполитій з опорою на Рим. Саме історичні обставини зумовили поступове перетворення унійної церкви із засобу окатоличення та полонізації українського етносу на інституцію національного відродження, церковна ієрархія протягом століть намагалася стійко зберігати східну обрядовість і таким чином зберігала національну самобутність. Поступово унійна церква глибоко пустила коріння в український соціум і стала церквою національною (Дорошенко, 1940: 40).

М. Возняк високо оцінював унійну церкву як чинник формування української національної ідентичності і підкреслював, що церковні ієрархи унійної церкви (Йосиф Шумлянський, Юрій Винницький, Лев Кишка, Шептицькі) вже у XVIII ст. намагалися протидіяти латинізаційним впливам і стояли на сторожі національних інтересів (Возняк, 1994: 95).

Т. Коструба підкреслював, що унійна церква як вагомий націєтворчий чинник стала вагомою перешкодою для реалізації політичних планів Московії – інкорпорації українських територій та знищення української самобутності та ідентичності. Саме тому, на переконання історика, російський імперський уряд, захищав православну конфесію у Речі Посполитій у XVII–XVIII ст. та ліквідував греко-католицьку церкву на новоприєднаних українських теренах у XIX ст. (Коструба, 1937; 1961). Цікавими є зауваги Т. Коструби про причини складного становища унійної церкви на Правобережжі у другій половині XVIII ст.: це і доволі слабкі унійні переконання у середовищі духовенства і світської громадськості, відсутність рівноправності з католиками, латинізаційні процеси в обрядовості, польський шовінізм, спрямований на нехтування правами уніатів (Коструба, 1961: 39–44). Вартують уваги висновки Т. Коструби, що саме в Галичині греко-католицька церква стала національною церквою українства, натомість «пропагатори православ'я були переняті не національно-українською ідеологією, а всеросійською, себто імперіалістичною московською» (Коструба, 1961: 43–44).

На розвиток унієнавчих студій у церковній історіографії доволі сильно впливала діяльність митрополита Андрея Шептицького, котрий хотів віднайти греко-католицькій церкві чільне та рівноправне місце в конфесійно-політичному українському та європейському просторі, зробити її ближчою та зрозумілішою для українців православної конфесії. Митрополит акцентував на важливості для української церкви впливу східної грецької традиції, тобто був натхненником так званої «візантинізації», намагався «цивілізаційну» полеміку спрямувати у дослідницьку канву. Особливо цінною є його праця над збиранням документів та церковно-культурних пам'яток і створення Національного музею та Архіву історії унії у Львові (Скоцилас, 2011: 348). Утім не всі галицькі церковні ієрархи та науковці підтримували дискурс «візантинізму» (Турій, 2003; Стемпень, 2003; Папежинська-Турек, 2001; Васьків, Соловій, 2000: 78). Окремі представники духовенства й церковної історіографії відстоювали ідеї про визначальну роль латинського Заходу або відстоювали концепції рівноправності західних та візантійських впливів та незалежний, унійний характер української церкви від самих початків запровадження християнства в Русі-Україні. Становлення унійної церкви вони представляли як тривалий релігійно-культурний процес, тісно пов'язаний з особливостями християнізації українських територій (Тиміш, 2003: 16).

Богословське наукове товариство, Українська Богословська Академія та особисто митрополит Андрей Шептицький були ініціаторами проведення у Львові 25–26 грудня 1936 р. Унійного з'їзду. Метою цього поважного зібрання було визначення засадничих питань, пов'язаних українською греко-католицькою церквою, та питання Унії як «величного церковного руху, що у прийдешньому має заактивізуватися по всій імовірності найсильніше на теренах, межуючи з нашою Церквою» (Кучабський, 1938: 243).

Потужні наукові студії з історії унійної церкви здійснювалися у Львівській Богословській Академії. Особливо детально досліджувалася історія української греко-католицької церкви професором М. Чубатим (Ленчик, 1987). Основні концептуальні погляди історика на історію становлення, розвитку та значення греко-католицької церкви з релігійної та національної точки зору відображені в низці праць та у курсі лекцій, які він читав для студентів Богословської Академії (Чубатий, 1934; 1938). Учений обґрунтував концепцію, що становлення унійної церкви (як поєднання східної обрядовості із католицизмом) є наслідком геополітичного розташування України між Сходом і Заходом. Отже, призначення української греко-католицької церкви професор вбачав у реалізації синтезу релігійної культури Сходу і Заходу (Чубатий, 1938: 104–105). Слушними є міркування М. Чубатого і про те, що унійна церква значно зміцнила би свої позиції за умови існування окремого Київського патріархату як ідеалу східного католицизму (Чубатий, 1938: 104).

Обґрунтованим є зауваження вченого, що польський уряд у XVIII ст. не поспішав надавати гарантовані ним раніше права для греко-католицької церкви. Історик підкреслив доволі складне становище унійної церкви у згаданому столітті (через посилення московських впливів та діяльності ультраправих католицьких кіл) та акцентував на значенні Замойського собору 1720 р. для зміцнення греко-католицизму у Київській митрополії, впорядкування обрядових практик (ВР ЛННБ ім. В. Стефаника, ф. 9, спр. 240/1).

Слід відзначити, що у 1930–1938 рр. під керівництвом М. Чубатого студенти Академії досліджували історію унійної церкви як складник Християнської церкви, зокрема київського християнства – від процесів християнізації до 30-х років XX ст. – на спеціальному семінарі (Тиміш, 2001: 66–70). Особливо цінними є дослідження студентів про історію Замойського синоду 1720 р., історію унійної церкви в період Гайдамаччини, історію унійних церковних братств XVIII ст., історію унійного шкільництва (Тиміш, 2001: 66–70). Прикметно, що у 1934 р. за ініціативи ректора Богословської Академії Йосифа Сліпого в Академії розпочав читати лекції історик Іван Крип'якевич, який започаткував власний семінар і спецкурс, присвячені дослідженню історії греко-католицьких парафій у Галичині, під його керівництвом семінаристи також здійснювали самостійні дослідження з історії унійної церкви (Ленчик, 1993: 172).

Сталий інтерес до досліджень історії унійних процесів та унійної церкви був притаманний і для польської історіографії міжвоєнного періоду. Концептуальні погляди польських учених на історію унійної церкви зумовлювалися тогочасними неоднозначними міжконфесійними відносинами у відновленій державі та дискусією, яка розгорнулася щодо нових спроб поширення унії на новоприєднаних теренах, та намагання чітко розмежувати інтереси у конфесійних справах Ватикану та Речі Посполитої (Papierzyńska-Turek, 1992: 48–49). Польське унієнавство міжвоєнного періоду умовно можна розділити на дві групи: оскаржувальну та проунійну. Так, з урахуванням польських етнополітичних інтересів Ф. Конечний оцінював унійну конфесію як невдалий спосіб синтезу Заходу і Сходу у церкві та вагому перешкоду проникнення римо-католицизму на Схід (аж до Уралу) і перемоги в росії західної цивілізації ще у XVIII ст. (Konieczny, 1921: 20).

Е. Старчевський вважав, що через утвердження унійної церкви в Речі Посполитій відбулося зближення польського соціуму зі Сходом, що відривало державу від західної цивілізації. Греко-католицька церква, на думку науковця, сформувала суттєві відмінності у культурних, національних, громадських відносинах між поляками та українцями і саме ці відмінності перешкоджали мирному співіснуванню обидвох народів, поєднаних між собою територіально та історично (Starzewski, 1929).

К. Левицький також критично оцінював потребу в унійній церкві у давній Речі Посполитій та вважав, що великий план унії Православ'я з Римом запроваджувався за ініціативою

та зумовлювався інтересами Ватикану без чіткої державної необхідності (Lewicki, 1934 (№ 6): 670). На переконання дослідника, греко-католицька церква ніде, за винятком Галичини, глибоко не закорінилася (Lewicki, 1934 (№ 5): 493). Унійна конфесія не була популярною у середовищі польської та української спільноти і не знайшла достатньої підтримки у світських людей, католицького духовенства і польських урядових кіл /441/ (Lewicki, 1934 (№ 5): 492). Небажання католицьких церковних кіл підтримувати належним чином уніатів вчений пояснював банальними матеріальними інтересами – унеможливленням захоплення маєностей православної церкви, які переходили до рук греко-католиків (Lewicki, 1934 (№ 5): 492). К. Левицький зацентрував на важливій ролі в утвердженні унійної церкви несприятливих політичних обставин, зокрема інтервенційної політики росії як опікуна православної конфесії у регіоні. З огляду на це польські королі змушені були діяти обережно у конфесійних справах (Lewicki, 1934 (№ 6): с. 663). Неоднозначною є оцінка істориком Замоїського синоду 1720 р. у становленні унійної церкви: з одного боку, синод мав на меті реалізувати потужну реформу унії в Польщі, на ньому були затверджені важливі постанови, що стосувалися уніфікації обрядовості, літургичних книг, духовних семінарій та шкільництва. А з іншого боку, він спричинився до величезної латинізації унійної церкви і його наслідком було незадоволення у середовищі унійного духовенства та отримання православною опозицією ще більше аргументів проти унії (Lewicki, 1934 (№ 6): 664). Дослідник акцентував, що у XVIII ст. частими були конверсії з унії до православ'я (Lewicki, 1934 (№ 6): 664).

Значна частина польських дослідників міжвоєнного періоду, зокрема О. Галецький, В. Конопчинський, підкреслювали корисність унійної конфесії для польської духовної та світської громадськості. На їхнє переконання, унійна церква зближувала український народ з польською спільнотою (Halecki, 1936; Konopczyński, 1936; Kossowski, 1939).

В. Томкевич уважав, що антиунійна діяльність православних у Речі Посполитій мала антидержавний характер та зумовлювалася зовнішніми чинниками, зокрема втручанням росії. На жаль, тогочасна Європа не розуміла політичних наслідків зростання впливу московії (Tomkiewicz, 1933). Дослідник констатував і той факт, що в польській політичній та науковій думці недооцінено значення церковної унії і занадто пізно усвідомлено тогочасну небезпеку зі сторони православної росії, яка невдовзі разом з Прусією відіграла першочергову роль у знищенні польської державності (Tomkiewicz, 1933: 212).

Я. Волінський підкреслював, що польський король Ян Собеський за допомогою унійної конфесії хотів об'єднати та заспокоїти українські та білоруські спільноти та намагався відірвати православну громадськість від Туреччини та єдиновірної москви (Woliński, 1936: 111). Після укладення Вічного миру унійна церква стала єдиним способом сепарації української церкви від росії (Woliński, 1936: 112). У цьому контексті науковець оцінював сеймові постанови другої половини XVII ст. як усвідомлення польського соціуму, що унійна церква є надійним помістом між українцями та поляками, а православна конфесія поєднує українство з московією (Woliński, 1936: 110). У XVIII ст. конфесійні справи набувають яскраво вираженого політичного характеру, особливо в контексті відносин Речі Посполитої з росією (Woliński, 1936: 114).

А. Коссовський також акцентував на позитивних наслідках становлення унійної церкви в регіоні (Kossowski, 1939). На його думку, греко-католицька церква позитивно вплинула на суспільно-політичний і культурний розвиток українського народу і водночас була ефективним засобом реалізації універсалістських планів Риму (Kossowski, 1939: 127). Науковець зацентрував, що становлення унійної церкви було історичною необхідністю, оскільки для інтересів Польщі шкідливою була залежність української церкви від Царгородського і Московського патріархату (Kossowski, 1939: 62). Дослідник ретельно проаналізував причини, які гальмували поширення унійної церкви на українських теренах, вказуючи не тільки зовнішні – діяльність козацтва, східних патріархів, росії, але і внутрішні, зокрема низький рівень освіченості та моральності українського духовенства, неприязне ставлення до унії католицької церковної ієрархії і польської спільноти (Kossowski, 1939: 63–82).

Варті уваги прикінцеві висновки автора, що утвердження греко-католицької церкви залежало від сталої співпраці католицької та уніатської церковної ієрархії, мирного співжиття

українців, поляків та білорусів, адже дух злагоди та любові здатний призупинити конфесійну й національну ворожнечу, послабити націоналістичні прояви (Kossowski, 1939: 132).

Отже, концептуальні погляди українського унізнавства міжвоєнного періоду зумовлювалися потребою віднайдення греко-католицькій церкві чільного та рівноправного місця в конфесійно-політичному українському та європейському просторі. Українською історіографією міжвоєнного періоду заманіфестовані концепції, що унійна церква сприяла збереженню української національно-культурної та релігійно-церковної ідентичності і слугувала надійним помостом між православним Сходом і католицьким Заходом. Українська греко-католицька церква як вагомий націєтворчий чинник стала ваговою перешкодою для реалізації політичних планів московії – інкорпорації українських територій та знищення української самобутності та ідентичності. Становлення унійної церкви науковці представляли як тривалий релігійно-культурний процес, тісно пов'язаний з особливостями християнізації українських територій та гео-політичного розташування країни. Дослідники відстоювали концепції рівноправності західних та візантійських впливів та незалежний, унійний характер української церкви від самих початків запровадження християнства в Русі-Україні. Саме історичні обставини, на погляд українських науковців, зумовили поступове перетворення унійної церкви із засобу окатоличення та колонізації українського етносу в інституцію національного відродження, церковна ієрархія протягом століть намагалася стійко зберігати східну обрядовість і таким чином зберігала національну самобутність. Поступово унійна церква глибоко пустила коріння в український соціум і стала церквою національною.

Концептуальні погляди польських учених на історію унійної церкви зумовлювалися тогочасними неоднозначними міжконфесійними відносинами у відновленій державі та заго-стренням тогочасних польсько-українських конфліктів. Науковці намагались розглянути доцільність та історію унійної церкви з огляду на етнополітичні інтереси давньої Речі Посполитої та детально аналізуючи тогочасні міжнародні обставини, особливо з агресивною інтервенційною політикою московії. Частина дослідників вважала, що унійна церква запроваджувався за ініціативою Ватикану без чіткої державної необхідності. Вони оцінювали унійну конфесію як невдалий спосіб синтезу Заходу і Сходу у церкві та ваговою перешкодою проникнення римо-католицизму аж до Уралу. На їхнє переконання, утвердження унійної церкви в Речі Посполитій зумовило зближення польського соціуму зі Сходом, що відривало державу від західної цивілізації. Греко-католицька церква, на думку науковців, сформувала суттєві відмінності у культурних, національних, громадських відносинах між поляками та українцями і саме ці відмінності перешкоджали мирному співіснуванню обидвох народів. Інша частина дослідників акцентувала на тому, що становлення унійної церкви було історичною необхідністю, оскільки для інтересів Польщі шкідливою була залежність української церкви від Царгородського і Московського патріархату. Після укладення Вічного миру 1686 р. унійна церква стала єдиним способом сепарації української церкви від росії та зближувала український народ з польською спільнотою.

Джерела та література

- Андрусак, М.** (1932). Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького. *Записки ЧСВВ*. Жовква. Т. 4. Вип. 1/2, 325–326.
- Возняк, М.** (1994). Історія української літератури: У двох книгах. 2-е вид. Кн. 2. Львів: Світ.
- Біла, С.** (2005). Унійні процеси в західних єпархіях Київської митрополії у дослідженнях українських істориків Галичини міжвоєнного періоду. *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Випуск шістнадцятий. Історія, 54–63.
- Біла, С.** (2008). Унійні процеси в західних єпархіях Київської митрополії у дослідженнях польських істориків міжвоєнного періоду. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. XI–XII, 181–188.
- Біла, С.** (2019). Етнополітичні інтереси Речі Посполитої та поширення унії у західних єпархіях Київської митрополії у польській історіографії міжвоєнного періоду. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Випуск XXI, 310–316.

- Васьків, А., & Соловій, Р.** (2000). Український греко-католицизм та кальвінізм: фактор обрядовості у збереженні національної ідентичності галицьких українців (20–30-і рр. XX ст.). *Історія релігій в Україні. Праці X міжнародної наукової конференції*. Книга 1. Львів, Логос, 78.
- Дорошенко, Д.** (1940). Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін: вид-во «Нація в поході», XVI.
- Коструба, Т.** (1937). Наші мученики за унію. Станиславів: Бібл. т-ва «Скала». Ч. 11.
- Коструба, Т.** (1961). Як Москва нищила Українську Церкву. 2-ге вид. Торонто: Добра книжка.
- Кучабський, В.** (1938). Унійний з'їзд у Львові. *Праці БНТ*. Т. XI–XII. Львів, 243.
- Ленцик, В.** (1987). Проф. д-р Микола Чубатий як історик Церкви. Збірник на пошану Миколи Чубатого «У пошуках історичної правди». *ЗНТШ*. Т. 205. Ч. 2, 123–150.
- Ленцик, В.** (1993). Проф. д-р Іван Крип'якевич як професор Богословської Академії у Львові (спомини про знаменитого професора). *Український історик*. № 1–4, 172.
- Липинський, В.** (1933). Релігія і Церква в історії України. Львів: Дружина.
- ВР ЛННБ ім. В. Стефаніка** – Відділ рукописів, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаніка.
- Папежинська-Турек, М.** (2001). Візантизм чи латинство? Дискусії в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності. *Ковчег: Наук. зб. з церковної історії*. Ч. 3, 403–414.
- Потульніцький, В.** (2002). Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX століть. Київ: Либідь.
- Сліпий, Й.** (1938). Погляд на з'єдинені та нез'єдинені Церкви Сходу. о. В. Кучабський. Унійний з'їзд у Львові. *Праці богословського наукового товариства у Львові виходять під проводом о. проф. др. Й. Сліпого*. Т. XI–XII, 45–78.
- Скочиляс, І.** (2011). Культурна і релігійна традиція Галицької (Львівської) єпархії в дослідженнях доби конфесійного й національного служіння (до 1939 року). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Випуск XIV–XV, 348.
- Степень, С.** (2003). Між окциденталізацією та візантинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-Католицької Церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду. *Ковчег: Наук. зб. з церковної історії*. Ч. 4, 86–99.
- Тиміш, Л.** (2001). Історико-церковні дослідження міжвоєнного Львова у журналі «Записки Чину св. Василя Великого». *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ*. Вип. Восьмий, 166–175.
- Тиміш, Л.** (2000). Микола Андрусак: матеріали до біографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. IV, 462–478.
- Тиміш, Л.** (2003). Українська греко-католицька історіографія міжвоєнного Львова: організація, інституційний розвиток, напрямки досліджень: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.
- Тиміш, Л.** (2000). Церковно-історичні дослідження у Львові у міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні: Праці X Міжнародної наукової конференції* (Львів, 16–19 травня 2000 року). Львів: Логос. Кн. I, 375–378.
- Тиміш, Л.** (2001). Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій Богословській Академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові). *Вісник Київського національного університету*. Історія. Вип. 58, 66–70.
- Тиміш, Л.** (2013). Концепції церковної унії у працях істориків міжвоєнного Львова. *Історія релігій в Україні*. Вип. 10, 448–457.
- Тиміш, Л.** (2013). Дослідження місії християнства та української церкви у міжвоєнному Львові. *Проблеми гуманітарних наук. Історія*. Вип. 32, 69–80.
- Томашівський, С.** (1932). Вступ до Історії Церкви на Україні. *ЗЧСВВ*. Жовква. Т. IV. Вип. 1–2, 1–160.
- Томашівський, С.** (1929). Церковна унія і українська національна ідея. *Нова зоря*. Львів, Ч. 65, 2–3; Ч. 66, 2–3; Ч. 69. 2–3.
- Турій, О.** (2003). Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег: Наук. зб. з церковної історії*. Ч. 4, 67–85.
- ЦДАУЛ** – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Чубатий, М.** (1934). *Суспільно-національна роля унії в житті українського народу*. Львів: Мета.
- Чубатий, М.** (1938). Тристаліття церковної унії на Україні. Кучабський В. Унійний з'їзд у Львові. *Праці Богословського Наукового Товариства у Львові*. Т. XI–XII. Львів, 98–112.
- Яковенко, Н.** (2002). Україна між Сходом і Заходом: проекція однієї ідеї. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика.

- Andrusiak, M.** (1934). Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708). Zarys biograficzny. Lwyw: Towarzystwo Naukowe.
- Halecki, O.** (1936). Dzieje unii kościelnej w Wielkim Księstwie Litewskim (do 1596). *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.* Lwyw, 82–136.
- Koneczny, F.** (1921). Polskie Logos a Etnos. *Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski.* Poznań, T. 2.
- Lewicki, K.** (1934). Sprawa unji Kościoła Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej. *Sprawy narodowosciowe.* № 5. Rok VII, 491–508; № 6, 650–671.
- Konopczyński, W.** (1936). Dzieje Polski nowożytnej. T. I. 1506–1648. Warszawa, XII.
- Kossowski, A.** (1939). Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII – XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych. *Księga pamiątkowa ku czci J.E. x. Biskupa Mariana Fulmana.* Lublin: druk. narodowa, Cz. III. Wydział nauk humanistycznych, 62–132.
- Kossowski, A.** (1939). Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII – XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych. *Księga pamiątkowa ku czci J.E. x. Biskupa Mariana Fulmana.* Lublin: druk. narodowa, Cz. III. Wydział nauk humanistycznych, 62–132.
- Papierzyńska-Turek, M.** (1992). Prawosławie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej. *Spotkania polsko-ukraińskie,* Lublin, 45–57.
- Chynchewska-Hennel, T.** (1994). Spory wokół unii brzeskiej (koniec XVI– XVII w.). *Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski,* T. 2, 28–35.
- Chynchewska-Hennel, T.** (1996). Unia brzeska XVII stulecia. w polskiej historiografii. *Białoruskie Zeszyty Historyczne,* 2, 31–40.
- Tomkiewicz, W.** (1933). Cerkiw dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Powszechny.* Kraków, T. 201, 212–215.
- Woliński, J.** (1936). Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny. Lwów: wyd. Zakładu Narod. im. Ossolińskich.
- Starzewski, E.** (1929). Widma przeszłości: Szkice historyczne. Warszawa: Wyd. Towarzystwa Kresów Wschodnich.

References

- Andrusiak, M.** (1932). Zamitky do pysmennytskoi spadshchyny kryloshany I. Mohylnytskoho [Notes to the literary heritage of Kryloshan I. Mohylnytskyi]. *Zapysky ChSVV. Zhovkva – Notes of ChSVV. Zhovkva.* T. 4. Vyp. 1/2, 325–326 [in Ukrainian].
- Vozniak, M.** (1994). Istoriiia ukrainskoi literatury: U dvokh knykhakh [History of Ukrainian literature: In two books]. 2-e vyd. Kn. 2. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2005). Uniini protsesy v zakhidnykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii u doslidzhenniakh ukrainskykh istorykiv Halychyny mizhvoiennoho periodu [Union processes in the western dioceses of the Kyiv Metropolitanate in the research of Ukrainian historians of Galicia in the interwar period]. *Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi zapysky Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Problems of humanitarian sciences: Scientific notes of Drohobyt'sk Ivan Franko State Pedagogical University.* Vypusk shistnadtsiatyi. Istoriiia, 54–63 [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2008). Uniini protsesy v zakhidnykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii u doslidzhenniakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu [Union processes in the western dioceses of the Kyiv Metropolitanate in the research of Polish historians of the interwar period]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobyt'sk local history collection.* Vyp. XI–XII, 181–188 [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2019). Etnopolitychni interesy Rechi Pospolytoi ta poshyrennia unii u zakhidnykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii u polskii istoriografii mizhvoiennoho periodu [Ethnopolitical interests of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the spread of the union in the western dioceses of the Kyiv Metropolitanate in the Polish historiography of the interwar period]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobyt'sk local history collection.* Vypusk XXI, 310–316 [in Ukrainian].
- Vaskiv, A., & Solovii, R.** (2000). Ukrainskyi hreko-katolytsyzm ta kalvinizm: faktor obriadovosti uzberezhenni natsionalnoi identychnosti halytskykh ukrainsiv (20–30-i rr. XX st.) [Ukrainian Greek-Catholicism and Calvinism: the ritualistic factor in the preservation of the national identity of Galician Ukrainians (20–30s of the XX century)]. *Istoriiia religii v Ukraini. Pratsi X Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii – History of religions in Ukraine. Proceedings of the 10th International scientific conference.* Knyha 1. Lviv, Lohos, 78 [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1940). Pravoslavna Tserkva v mynulomu y suchasnomu zhytti ukrainskoho narodu [The Orthodox Church in the past and present life of the Ukrainian people]. Berlin: vyd-vo «Natsiia v pokhodi», XVI [in Ukrainian].
- Kostruba, T.** (1937). Nashi muchenyky za uniiu [Our martyrs for the union]. Stanyslaviv: Bibl. t-va «Skala». Ch. 11 [in Ukrainian].

- Kostruba, T.** (1961). Yak Moskva nyschyla Ukrainsku Tserkvu [How Moscow destroyed the Ukrainian Church]. 2-he vyd. Toronto: Dobra knyzhka [in Ukrainian].
- Kuchabskyi, V.** (1938). Uniinyi zizd u Lvovi [Union Congress in Lviv]. Pratsi BNT. T. XI–XI. Lviv, 243 [in Ukrainian].
- Lentsyk, V.** (1987). Prof. d-r Mykola Chubatyi yak istoryk Tserkvy [Prof. Dr. Mykola Chubaty as a Church historian]. *Zbirnyk na poshanu Mykoly Chubatoho «U poshukakh istorychnoi pravdy» – Collection in honor of Mykola Chubaty “In search of historical truth”*. ZNTSH. ZNTSh. T. 205. Ch. 2, 123–150 [in Ukrainian].
- Lentsyk, V.** (1993). Prof. d-r Ivan Krypiakevych, yak profesor Bohoslovskoi Akademii u Lvovi (spomyny pro znamenytogo profesora) [Prof. Dr. Ivan Krypyakevich, as a professor of the Theological Academy in Lviv (memories of the famous professor)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–4, 172 [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V.** (1933). Relihiia i Tserkva v istorii Ukrainy [Religion and the Church in the history of Ukraine]. Lviv: Druzhyna [in Ukrainian].
- VR LNNB im. V. Stefanyka – Viddil rukopysiv, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka** [Department of Manuscripts, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv] [in Ukrainian].
- Papezhynska-Turek, M.** (2001). Vizantyzm chy latynstvo? Dyskusii v ukrainskii presi Halychyny mizhvoiennoho periodu pro kulturni tsinnosti [Byzantium or Latinism? Discussions in the Ukrainian press of Galicia in the interwar period about cultural values]. *Kovchek: Nauk. zb. z tserkovnoi istorii – Ark: Science coll. from church history*. Ch. 3, 403–414 [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.** (2002). Ukraina i vsesvitnia istoriia: istoriosofia svitovoi ta ukrainskoi istorii XVII–XX stolit [Ukraine and world history: historiosophy of world and Ukrainian history of the 17th–20th centuries]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Slipyi, Y.** (1938). Pohliad na ziedyneni ta neziiedyneni Tserkvy Skhodu. o. V. Kuchabskyi. Uniinyi zizd u Lvovi [A View of the United and Ununited Churches of the East. at. V. Kuchabsky. Union Congress in Lviv]. *Pratsi bohoslavskoho naukovohto tovarystva u Lvovi vykhodiat pid provodom o. prof. dr. Y. Slipoho – The works of the theological scientific society in Lviv are published under the supervision of Fr. Prof. Dr. Y. Slipiy*. T. XI–XII, 45–78 [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2011). Kulturna i relihiina tradytsiia Halytskoi (Lvivskoi) yeparkhii v doslidzhenniakh doby konfesiinoho y natsionalnoho sluzhinnia (do 1939 roku) [Cultural and religious tradition of the Galician (Lviv) eparchy in studies of the era of confessional and national service (until 1939)]. *Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobytisk local history collection, XIV–XV*, 346–348 [in Ukrainian].
- Stempen, S.** (2003). Mizh oksyidentalizatsiieiu ta vizantynizatsiieiu: problema obriadovoi identychnosti Hreko-Katolytskoi Tserkvy v Rechi Pospolytii mizhvoiennoho periodu [Between Occidentalization and Byzantization: the problem of the ritual identity of the Greek Catholic Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the interwar period]. *Kovchek: Nauk. zb. z tserkovnoi istorii – Ark: Science coll. from church history*. Ch.4, 86–99 [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2001). Istoryko-tserkovni doslidzhennia mizhvoiennoho Lvova u zhurnali «Zapysky Chynu sv. Vasyliia Velykoho» [Historical and ecclesiastical studies of interwar Lviv in the magazine «Notes of the Order of St. Basil the Great»]. *Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi zapysky Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Problems of humanitarian sciences: Scientific notes of Drohobytisk Ivan Franko State Pedagogical University*. Vyp. Vosmyi, 166–175 [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2000). Mykola Andrusiak: materialy do biohrafii [Mykola Andrusiak: materials for a biography]. *Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobytisk local history collection*. Vyp. IV, 462–478 [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2003). Ukrainska hreko-katolytska istoriografia mizhvoiennoho Lvova: orhanizatsiia, instytutsiinyi rozvytok, napriamky doslidzhen [Ukrainian Greek-Catholic historiography of interwar Lviv: organization, institutional development, directions of research]. Avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06. Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2000). Tserkovno-istorychni doslidzhennia u Lvovi u mizhvoiennyi period [Church-historical research in Lviv in the interwar period]. *Istoriia relihii v Ukraini: Pratsi X Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (Lviv, 16–19 travnia 2000 roku) – History of Religions in Ukraine: Proceedings of the 10th International Scientific Conference (Lviv, May 16–19, 2000)*. Lviv: Lohos. Kn. I, 375–378 [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2001). Naukovi seminary Mykoly Chubatoho v Hreko-katolytskii Bohoslavskii Akademii (do pytannia pro rozvytok tserkovno-istorychnykh doslidzhen u mizhvoiennomu Lvovi) [Scientific seminars of Mykola Chubaty at the Greek-Catholic Theological Academy (on the issue of the development of church-historical research in interwar Lviv)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu. Istoriia – Bulletin of Kyiv National University. History*. Vyp. 58, 66–70 [in Ukrainian].

- Tymish, L.** (2013). Kontseptsii tserkovnoi unii u pratsiakh istorykiv mizhvoiennoho Lvova [Concepts of church union in the works of historians of interwar Lviv]. *Istoriia religii v Ukraini – History of religions in Ukraine*. Vyp. 10, 448–457 [in Ukrainian].
- Tymish, L.** (2013). Doslidzhennia misii khrystianstva ta ukrainskoi tserkvy u mizhvoiennomu Lvovi [Study of the mission of Christianity and the Ukrainian Church in interwar Lviv]. *Problemy humanitarnykh nauk. Istoriia – Problems of humanitarian sciences. History*. Vyp. 32, 69–80 [in Ukrainian].
- Tomashivskiy, S.** (1932). Vstup do Istorii Tserkvy na Ukraini [Introduction to the History of the Church in Ukraine]. *ZChSVV. Zhovkva*. T. IV. Vyp. 1–2, 1–160 [in Ukrainian].
- Tomashivskiy, S.** (1929). Tserkovna unii i ukrainska natsionalna ideia [Church union and the Ukrainian national idea]. *Nova zoria. Lviv – A new star. Lviv*, Ch. 65, 2–3; Ch. 66, 2–3; Ch. 69, 2–3 [in Ukrainian].
- Turii, O.** (2003). Hreko-katolytska tserkva ta ukrainska natsionalna identychnist u Halychyni [The Greek Catholic Church and Ukrainian national identity in Galicia]. *Kovchek: Nauk. zb. z tserkovnoi istorii – Ark: Science coll. from church history*. Ch. 4, 67–85 [in Ukrainian].
- TsDIAL of Ukraine – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Lviv)** [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. [in Ukrainian].
- Chubaty, M.** (1934). Suspilno-natsionalna rolia unii v zhytti ukrainskoho narodu [The socio-national role of the union in the life of the Ukrainian people]. Lviv: Meta [in Ukrainian].
- Chubaty, M.** (1938). Trystalittia tserkovnoi unii na Ukraini. Kuchabsky V. Uniinyi zizd u Lvovi [Tricentenary of the church union in Ukraine. Kuchabsky V. Union Congress in Lviv]. *Pratsi Bohoslovskoho Naukovoho Tovarystva u Lvovi – Proceedings of the Theological Scientific Society in Lviv*. T. XI–XII. Lviv, 98–112 [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (2002). Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom: proektsiia odnii idei. Paralelnyi svit [Ukraine between East and West: projection of one idea. Parallel world]. *Doslidzhennia z istorii uivlennia ta idei v Ukraini XVI–XVII st. – Studies on the history of perceptions and ideas in Ukraine of the 16th–17th centuries*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Andrusiak, M.** (1934). Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708). Zarys biograficzny. Lwów: Towarzystwo Naukowe [in Ukrainian].
- Halecki, O.** (1936). Dzieje unii kościelnej w Wielkim Księstwie Litewskim (do 1596) [The history of the church union in the Grand Duchy of Lithuania (until 1596)]. *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. – Diary of the 6th General Congress of Polish Historians in Vilnius, September 17–20, 1935*. Lwów, 82–136 [in Ukrainian].
- Koneczny, F.** (1921). Polskie Logos a Etnos [Polish Logos and Ethnos]. *Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski – Discussing the meaning and purpose of Poland*. Poznań, T. 2 [in Polish].
- Lewicki, K.** (1934). Sprawa unji Kościoła Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej [The case of the union of the Eastern Church with the Roman Church in the politics of the former Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Sprawy narodowosciowe – Nationality matters*. № 5. Rok VII, 491–508; № 6, 650–671 [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). Dzieje Polski nowożytnej [History of modern Poland]. T. I. 1506–1648. Warszawa, XII [in Polish].
- Kossowski, A.** (1939). Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII–XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych [The pros and cons of the church union in Poland in the 17th and 18th centuries in the light of archival sources]. *Księga pamiątkowa ku czci J.E. x. Biskupa Mariana Fulmana. Lublin: druk. Narodowa – Commemorative book in honor of H.E. x. Bishop Marian Fulman*. Lublin: print. National, Cz. III. Wydział nauk humanistycznych, 62–132 [in Polish].
- Kossowski, A.** (1939). Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII – XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych [The pros and cons of the church union in Poland in the 17th and 18th centuries in the light of archival sources]. *Księga pamiątkowa ku czci J.E. x. Biskupa Mariana Fulmana. Lublin: druk. Narodowa – Commemorative book in honor of H.E. x. Bishop Marian Fulman*. Lublin: print. National, Cz. III. Wydział nauk humanistycznych, 62–132 [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1992). Prawosławie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej [Orthodoxy and Greek Catholicism in Polish historiography and historical journalism]. *Spotkania polsko-ukraińskie – Polish-Ukrainian meetings*, Lublin, 45–57 [in Polish].
- Chynchewska-Hennel, T.** (1994). Spory wokół unii brzeskiej (koniec XVI–XVII w.) [Disputes surrounding the Union of Brest (late 16th–17th centuries)]. *Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski – Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski*, T. 2, 28–35 [in Polish].

- Chynczewska-Hennel, T.** (1996). Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii [The Union of Brest in the 17th century in Polish historiography]. *Białoruskie Zeszyty Historyczne – Belarusian Historical Notebooks*, 2, 31–40 [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1933). Cerkiw dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Powszechny* [The Dyzunica Orthodox Church in the former Republic of Poland. *Universal Review*]. Kraków, T. 201, 212–215 [in Polish].
- Woliński, J.** (1936). Polska i Kościół prawosławny [Poland and the Orthodox Church. Historical outline]. Lwów: wyd. Zakładu Narod. im. Ossolińskich [in Polish].
- Starzewski, E.** (1929). *Widma przeszłości: Szkice historyczne* [Ghosts of the Past: Historical Sketches]. Warszawa: Wyd. Towarzystwa Kresyw Wschodnich [in Polish].